

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ФІЛОСОФІЇ

На підставі концептуального аналізу теорії еволюції постіндустріального суспільства розглянуто поняття «інформаційне суспільство» як категорія, визначено її місце і значення в системі категорій соціальної філософії, функціонуванні у філософському світогляді.

Ключові слова: *концепція, еволюція, категорія, інформаційне суспільство, філософія, функція.*

На основе концептуального анализа теории эволюции постиндустриального общества рассмотрено понятие «информационное общество» в качестве категории, определено её место и значение в системе категорий социальной философии, функционировании в философском мировоззрении.

Ключевые слова: *концепция, эволюция, категория, информационное общество, философия, функция.*

On the basis of conceptual analysis of evolutionism industrial society a concept «Informative society» is considered as a category, its place and value in the system of categories of social philosophy is certain, functioning in a philosophical world view.

Key words: *conception, evolution, category, informative society, philosophy, function.*

Західна суспільно-політична думка висунула різні варіанти так званої концепції «інформаційного суспільства», що має за мету пояснити новітні явища, породжені новим етапом науково-технічного прогресу, комп'ютерною й інформаційною революцією. Про значимість і популярність цієї концепції свідчить усе більше зростаючий потік публікацій на цю тему. Водночас не варто забувати, що спостережуваний інформаційно-технологічний прорив має об'єктивні передумови: еволюцію постіндустріального інформаційного періоду розвитку цивілізації. Необхідно відзначити, що деякі філософи і політологи схиляються до того, щоб провести різку грань, яка відокремлює концепцію інформаційного від постіндустріального суспільства. При цьому прихильники обох теорій повторюють і далі розвивають найважливіші положення технократизму й традиційної футурології. Таким чином, об'єктивні тенденції філософського осмислення цих двох знакових для нинішньої епохи феноменів актуалізують тему статті.

Мета статті — з урахуванням різних концепцій дослідити й узагальнити основні філософські теорії еволюції постіндустрі-

ального суспільства, зважаючи на особливості перехідного періоду до інформаційного суспільства. Розглянути поняття «інформаційне суспільство» як категорію, визначити її місце і значення в системі категорій соціальної філософії, функціонуванні у філософському світогляді.

Інформаційному суспільству присвячено праці багатьох науковців, таких як Р. Дарендорф, Д. Белл, Ж. Еллюль, А. Етціоні, М. Кастельс, І. Курносов, Дж. Ліхтхайм, А. Ракітов, Т.Стоуньєр, О.Тоффлер, А. Турен, К. Ясперс та ін. Проте слід відзначити, що кожний з них односторонньо трактує сутність та зміст інформаційного суспільства. Так, наприклад, А. Турен обмежується суто економічним аспектом, а Ж. Еллюль — соціальними чинниками [8]. Не є винятком, до речі, й визначення Єврокомісії, згідно з яким інформаційним називається суспільство, в котрому діяльність людей здійснюється на основі послуг, наданих за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку [12].

Багато вчених і мислителів писали та говорили про суспільство, що змінить індустріальне, але першу його науково обґрунтовану концепцію запропонував, мабуть, Д. Белл у своїй книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», виданій у 1973 р. [3]. Розділяючи історію людського суспільства на три стадії — аграрну, індустріальну і постіндустріальну, Д. Белл прагнув змалювати контури постіндустріального суспільства, багато в чому зважаючи на характеристики індустріальної стадії. Саме індустріальний характер суспільства, за Беллом, визначає його соціальну структуру, включаючи систему професій і соціальні прошарки. На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, які відбуваються в середині ХХ ст., свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке і повинне стати визначальною соціальною формою ХХІ ст., перш за все в США, Японії, Радянському Союзі та в Західній Європі.

Як відзначає Д. Белл, для постіндустріального суспільства характерним є перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому в постіндустріальному суспільстві набувають значного поширення нові види послуг: гуманітарна освіта, охорона здоров'я, соціальні служби і професійні послуги: аналіз і планування, дизайн, програмування тощо. Ця межа постіндустріального суспільства тісно пов'язана зі змінами в розподілі занять: спостерігається збільшення інтелігенції, професіоналів і «технічного класу». Отже, якщо індустріальне суспільство є організацією машин і людей для виробництва речей, то цен-

тральне місце в постіндустріальному суспільстві належить знанням й інноваціям.

Величезний внесок у розвиток концепції постіндустріального суспільства зробив також американський соціолог і філософ Е. Тофлер, який, власне, і увів до наукового обігу термін «інформаційне суспільство». Він опублікував відому трилогію, присвячену дослідженню інформаційного суспільства: «Шок майбутнього» (1970), «Третя Хвиля» (1980) і «Метаморфози влади» (1990).

У своїй першій книзі «Шок майбутнього» [11] Е. Тофлер аналізує всю грандіозність змін, які пов'язані з майбутнім постіндустріальним суспільством. Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій приводить до того, що потоки інформації, котрі обрушуються на людину, збільшуються щодня, при одночасній тенденції до все більшої диференційованості. Людина не встигає долучитися до чогось одного, як уже виникають десятки, а то і сотні нововведень. Вона відчуває себе розгубленою, у неї виникають синдроми психологічних і навіть фізичних недугів. Це, за словами Е. Тофлера, є хворобою, яку він назвав «шоком майбутнього».

Детальніша і розробленіша постіндустріальна концепція Е. Тофлера запропонована в його «Третій хвилі» [10]. Подібно Д. Белу, Е. Тофлер вважає початком становлення постіндустріального суспільства середину двадцятого століття, той час, коли комп'ютерні технології досягнули значних результатів у своєму розвитку. Інформація, як основа суспільства майбутнього, починає витісняти навіть таку традиційну для індустріального суспільства сферу, як виробництво. Знання, і в першу чергу знання високотехнологічне, здатне породжувати нове знання і бути упровадженим у будь-яку сферу людської діяльності, стає основним ресурсом людства.

Значний внесок у розвиток концепції інформаційного суспільства зробив і французький філософ та соціолог М. Кастельс. Опублікована в 1994 р. його книга «Інформаційна епоха» [7] багато в чому доповнила концепції Д. Бела і Е. Тофлера. Як і Д. Бел і Е. Тофлер, М. Кастельс на основі цивілізаційного підходу досліджував суспільство, тобто розділяв всю історію людини на три цивілізації: аграрну, індустріальну, інформаційну. Для кожної з цих трьох епох характерний свій елемент, який є фундаментальним. Якщо для аграрної цивілізації — це кількісне зростання трудових зусиль і видобування ресурсів, для індустріальної епохи — застосування нових енергетичних джерел, то для інформаційної епохи — це, перш за все, техно-

логія генерації знання і обробки інформації. Специфічним для цієї епохи є вплив знання на саме знання, як головне джерело продуктивності, а розвиток інформаційного сектора зумовлює зміни і в соціальному секторі. Ці новели інформаційної епохи є глобальними, саме тому про це суспільство можна говорити як про цивілізацію.

Починаючи із середини 60-х рр. західні соціологи та соціальні філософи активно обговорювали питання про перехід найрозвиненіших країн до якісно іншої стадії постіндустріального суспільства, охарактеризованої ними як «інформаційне суспільство», головним критерієм якого є визначальна роль інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людей. Але якщо в 60-і рр. ідеї про інформаційне суспільство мали радше характер футурологічних прогнозів, в процесі вдосконалювання електронної техніки й цифрових технологій, більшість із передбачених теоретиками подій набули реального втілення. Воно виявилось в бурхливому розвитку засобів масової комунікації, особливо телебачення, створенні й значному поширенні персональних комп'ютерів, побудові глобальних інформаційних мереж, розробці технологій віртуальної реальності й інших технологічних інновацій. У своїй сукупності ці досягнення докорінно змінили життя суспільства з наданням пріоритетності інформаційній діяльності, тобто діяльності, пов'язаній з виробництвом, споживанням, трансляцією та зберіганням інформації, ускладнивши та трансформували світ так, що осмислити його в рамках традиційних підходів стало складно [4].

Усе вищевикладене свідчить про те, що теорія постіндустріального суспільства являє собою досить серйозну та глибоку соціальну доктрину, що має тривалу історію, розроблену методологічну й термінологічну основу та здатна слугувати дієвим засобом соціального прогнозування у ХХІ ст.

Проте, незважаючи на достатню поширеність самого терміна «інформаційне суспільство», його місце у філософії чітко ще не визначене. У філософській літературі інформаційне суспільство, по суті, не розглядається як категорія, не говорячи вже про конкретне визначення її місця і значення в системі категорій соціальної філософії, функціонування у філософському світогляді. У зв'язку з цим можна вважати, що право певного поняття на його перебування в системі філософських категорій має бути не аксіомою, а доведене. А для цього необхідно спочатку з'ясувати, що таке філософська категорія.

У історії філософії проблему категорій розробляли Арістотель, Кант і Гегель. Арістотель говорив про категорії як вищі ка-

тегорії буття, І. Кант — як внутрішню структуру, загальні і необхідні зв'язки мислення. Гегель на основі принципу тотожності мислення і буття об'єднав аристотелівський і кантівський критерії категоріальності. Категорії — це поняття, що відображають загальний, необхідний, універсальний зв'язок предметів і процесів дійсності. Категорії соціальної філософії — це поняття, що відображають загальність, і універсальність у зв'язках і взаємодіях соціальної реальності [2].

Кожна категорія виконує певні функції в науковому і філософському світогляді. У змісті категорій необхідно розрізнити об'єктивний і суб'єктивний аспекти. Об'єктивний, або онтологічний, аспект змісту категорії — результат віддзеркалення об'єктивної реальності [1].

Суб'єктивним аспектом змісту категорій є результат взаємодії онтологічного змісту цієї категорії з іншими категоріями. Об'єктивний зміст категорії зумовлений взаємодією об'єкта і суб'єкта, суб'єктивний аспект детермінується, з одного боку, онтологічним змістом цієї категорії, а з іншого — тим взаємозв'язком з категоріями свідомості, в яких перебуває ця категорія. Зміст категорії не зводиться до онтологічного аспекту. Виявлення взаємозв'язків категорії з іншими категоріями свідомості дозволяє визначити, з одного боку, нові аспекти смислу даної категорії, а з іншого — конкретні залежності цих категорій від означеної категорії, тобто її функції в науковому і філософському світогляді. Якщо обидва аспекти змісту наявні, то поняття є категорією [5].

Можна запропонувати таке визначення інформаційного суспільства, яке відображає об'єктивний аспект змісту цього поняття.

Інформаційне суспільство — це, по-перше, суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання, поширення і передача інформації стають найважливішою часткою економіки; сформувалася інформаційна індустрія — комп'ютерна і телекомунікаційна промисловість, розробники програмного забезпечення, виробників елементної бази і побутової електроніки, мультимедійна промисловість та ін.; люди мають технічні і правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації. По-друге, можна сказати, що інформаційне суспільство — це наступний ступінь в історичному розвитку людства по ланцюгу «аграрне — індустріальне — постіндустріальне» суспільство. Або «аграрне — техногенне — антропогенне», де інформаційне суспільство є другим етапом техногенного. По-третє, інформаційне суспільство — це щабель

розвитку людства, на якому домінуючим об'єктом виробництва і споживання стають інформаційні продукти та послуги, при цьому традиційні предмети споживання, що виробляються промисловістю і сільським господарством, не втрачають для людини своєї актуальності, просто в процесі виробництва і в обміні споживаних товарів і послуг частка «інформаційноємних» операцій і продуктів переважає [9].

Взаємозв'язок, взаємодія онтологічного, об'єктивного аспекту змісту поняття інформаційне суспільство з різними областями людської свідомості (гносеологічною, методологічною та ін.) сприяють виникненню нових аспектів його змісту функцій поняття інформаційне суспільство у філософському світогляді.

Головною функцією є онтологічна функція. Вона полягає в тому, що категорія інформаційного суспільства відображає зміни в об'єктивній дійсності, ці зміни зафіксовані визначенням інформаційного суспільства.

Поняття «інформаційне суспільство» виконує гносеологічну і методологічну функції в науковому і філософському світогляді. В процесі аналізу взаємодії змісту поняття інформаційного суспільства з категоріями економічної сфери життя суспільства виявляються нові аспекти змісту цього поняття: зміна способу виробництва в інформаційному суспільстві, інституту власності, типу працівника. Економічними підставами інформаційного суспільства є галузі інформаційної індустрії, які впливають на всі галузі економіки; формується інформаційна економіка, що полягає в глобалізації інформаційних ринків, перетворенні електронної торгівлі на основу ведення бізнесу майбутнього. Телекомунікаційна і інформаційні технології є лідерами технологічного прогресу, невід'ємним елементом будь-яких сучасних технологій, сприяють економічному зростанню, створюють умови для вільного обороту в суспільстві великих масивів інформації і знань, зумовлюють істотні соціально-економічні перетворення. Нині основними знаряддями праці є автоматизовані технічні системи, а людина повністю вилучається з безпосереднього виробничого процесу, перетворюючись на контролюючий елемент. Формується інформаційний техніко-технологічний спосіб виробництва. Крім того, аналіз інформаційного суспільства, як наступного щабля розвитку людської цивілізації, робить певний внесок у теорію суспільного розвитку [6].

Прогностична функція поняття «Інформаційне суспільство» полягає в тому, що вона задає програму наукового пошуку сценарію майбутнього людства і дозволяє передбачати результати цього пошуку. Становлення інформаційного суспільства є зако-

номірним етапом розвитку цивілізації, відбувається в результаті дії сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій на економіку, соціальну структуру, право, культуру, державу. Поняття інформаційне суспільство відображає об'єктивну тенденцію переходу людства до стійкого розвитку, до нової цивілізації, основаної на знаннях.

Соціокультурна функція поняття «інформаційне суспільство» полягає в тому, щоб довести, що процес інформатизації сучасної культури, насамперед, припускає розвиток людини, позитивних моментів впливу інформатизації на культуру. Без культури неможливі подальший прогрес людства, побудова інформаційного суспільства. Соціокультурна функція є складною за своєю структурою, в ній можна виділити декілька аспектів, які розглядаються як самостійні функції.

Соціально-політична функція поняття «інформаційне суспільство» полягає в тому, що інформація і знання в інформаційному суспільстві є головним ресурсом. Розвиток демократії сприяє на забезпечення технічних і організаційних можливостей для доступу до інформації. Тому без демократії інформаційне суспільство неможливе. Крім того, держава з упродовженням в органи державної влади інформаційних технологій набуває нових можливостей для інформування своїх громадян, урахування їх думки, підвищення ефективності своєї діяльності. Упровадження інформаційних технологій в управління державою є способом підвищення рівня демократичності суспільства при дотриманні прав людини. Людина в інформаційному суспільстві має право на доступ до світових інформаційних ресурсів і технологій, захист інтелектуальної власності, недоторканність особистого життя і свободу слова.

Поняття «інформаційне суспільство» виконує і аксіологічну функцію, яка полягає в тому, що головною цінністю є людина, спостерігається перехід від матеріальних до нематеріальних цінностей. Отже, основна цінність в інформаційному суспільстві — це людина, її розвиток, оскільки тільки вона є носієм інтелектуального капіталу, який постає основою інформаційного суспільства.

Вищевикладене засвідчує, що інформаційне суспільство відрізняється від решти суспільств тим, що інформація, знання, інформаційні послуги і всі галузі, пов'язані з їх виробництвом, зростають швидшими темпами, є джерелом нових робочих місць, стають домінуючими чинниками розвитку суспільства. Інформація перетворюється на основний стратегічний ресурс і головне джерело суспільного багатства. Отже, поняття «інфор-

маційне суспільство» відображає загальні зв'язки і взаємодії соціальної дійсності, виконує функції у філософському світогляді. Крім того, концепція інформаційного суспільства є доктриною, яка має тривалу історію і розроблену методологічну основу, а саме інформаційне суспільство — це результат об'єктивного розвитку світу.

На основі вищевикладеного можна дійти висновку: поняття «інформаційне суспільство» є категорією соціальної філософії, статус якої перебуває на стадії становлення і потребує подальшого дослідження.

Список літератури

1. Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации* / Р. Ф. Абдеев. — М. : ВЛАДОС, 1994. — 336 с.
2. Аристотель. *Аналитики* / Аристотель. — Л. : Госполитиздат, 1952. — 438 с.
3. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество* / Д. Белл. — М. : Наука, 1999. — 221 с.
4. Воронина Т. П. *Информационное общество: Сущность, черты, проблемы* / Т. П. Воронина. — М. : Издательский отдел ЦАГИ, 1998. — 442 с.
5. Гегель Г. В. Ф. *Энциклопедия философских наук*. — Т. 1. / Г. В. Ф. Гегель. — М.-Л., 1930. — 452 с.
6. Иноземцев В. Л. *Собственность в постиндустриальном обществе и исторической перспективе* / В. Л. Иноземцев // *Вопр. философии*. — 2000. — № 12. — С. 3–13.
7. Кастельс М. *Информационная эпоха. Экономика, общество, культура* / М. Кастельс. — М. : «Academia», 2000. — 347 с.
8. Морозова Л. А. *Проблемы современной государственности* / Л. А. Морозова. — М. : Юридическая литература, 1998. — 394 с.
9. Мелюхин И. С. *Информационное общество: истоки, тенденции, проблемы развития* / И. С. Мелюхин. — М. : Изд-во Моск ун-та, 1999. — 208 с.
10. Тоффлер Э. *Третья волна* / Э. Тоффлер. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — 366 с.
11. Тоффлер Э. *Шок будущего* / Э. Тоффлер. — М. : Логос, 2000. — 328 с.
12. *Электронная нервная система для государственных служб [Электронный ресурс]*. — Режим доступа: <http://www.microsoft.com/rus/government/whitepapers>.

Надійшла до редколегії 24.03.2010 р.